

ÇOCUKLARDA ÖNYARGILARI BELİRLEYEN ETKENLER

Muhittin AŞKIN*

ÖZET

Bu yazıda, çocukların önyargılarını belirleyen bazı faktörler incelenmiştir. Çocuk, kültürel değerleri ve normları sosyalleşme süreci ile kazanır. Çocuk için ilk sosyalleşme kaynağı ailedir. Aile içindeki statüsü çocuğun kişiliğini büyük ölçüde etkilemektedir. Önyargılar, sosyal öğrenme ürünüdür. Önyargı çok çeşitli yollardan öğrenilir. Bazı önyargılar, ailenin ve sosyal grubun kültürel değerlerinin eleştirilmeden kabulü ile ortaya çıkar. Bazı önyargılar da, belirli bir grubun üyesiyle hoş olmayan bir yaşantı geçirilmesiyle oluşur. Önyargıların çoğu, ana-babaların, öğretmenlerin, akranların veya kitle iletişim araçlarındaki karakterlerin tutum ve davranışlarının taklit edilmesiyle meydana gelmektedir. Önyargıların azaltılmasında tek çıkar yol, insanlar arasında doğrudan kültürel temas kurulmasıdır.

SUMMARY

In this article, some determining factors on children's prejudices have been studied. Child gains cultural values and norms through the process of socialization. The first source of socialization for a child is his family. The child personality is greatly influenced by his status in the family. Prejudices are the product of social learning. Prejudice is learned in many different ways. Some prejudices come from an uncritical acceptance of the cultural values of the family and of the social group. Some prejudices are learned through unpleasant experience with a person of a certain group. Most prejudices come from imitating the attitudes and behaviours of parents, teachers, peers of characters in mass media of communication. The only way to decrease the amount of prejudices is direct cultural contact among individuals.

ÖNYARGININ SOSYAL PSİKOLOJİDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Önyargı sosyal psikolojide merkezi bir yer işgal eden kavramlardan biridir. Bireyin inanç ve tutumları içerisinde ele alınan bu süreç üzerinde sosyologlar ve sosyal psikologlar çok durmuşlardır:

Kültür içeriğinin bir parçası olan bu yargıları birey kimlerden ve nasıl öğreniyor? Önyargıları belirleyen etkenler nelerdir? Acaba insanların önyargılı olması ken-

* Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi.

dilerine bir yarar sağlıyor mu? Ayrıca önyargıların oluşumunda kalıtımın rolü nedir? Bu gibi sorulara cevap arayan sosyal psikologlar önyargılar üzerinde çok ayrıntılı araştırmalar yapmışlardır.

Çocuklarda önyargıları belirleyen etkenlere değinmeden önce, önyargı teriminin kökeni ve ön yargı ile ilgili bazı kavramlar üzerinde durmak istiyorum.

ÖNYARGI NEDİR? ÖNYARGININ ÇEŞİTLİ TANIMLARI VE ÖZELLİKLERİ

Önyargı, önceden yapılmış bir yargılama demektir. Önyargıları olan bir insan, o yargıyla ilgili nesnel olgular daha ortaya çıkmadan önce bu olgular hakkında inanç sahibi olmuştur.

Önyargı, haklılığı kanıtlanmamış bir tutuma işaret etmek için kullanılır. Hemen hemen bütün tutumlar bir ölçüde önyargı olarak nitelendirilebilir. Çünkü insanlar tutumlarının doğruluğunu kanıtlayacak birinci el bilgiye ancak nadiren sahip olabilirler. Bununla birlikte sadece olgulara açıkça ters düşen ve çoğu kez olumsuz olan tutumlar önyargı olarak adlandırılır.

ÖNYARGININ ÇEŞİTLİ TANIMLARI

Önyargı psikologlar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Göreceğimiz gibi, bu çeşitli tanımlarda ortak noktalar vardır. Çeşitli tanımlarda ortak noktaların bulunması bize psikologların kavram üzerinde az çok birleştiklerini gösterir. Krech ön yargıyı bir objeye karşı oldukça yüksek bir düzeyde kalıplaşmış hoşagitmeyen bir tutum olarak tanımlamıştır.

McDoagh ve Richards da önyargıyı şöyle tanımlamışlardır:

Kişilere, inançlara ve neslere karşı önceden tasarlanmış yargılardır.

Marden ve Mayer ise önyargıyı "bir grubun tümüne veya o grubun her bir üyesine küçültücü şekilde olumsuz bir tavır takınmaktır (Nakleden Ehrichs, 1973).

ÖNYARGININ ÖZELLİKLERİ

Önyargı aslında insanları kati bir şekilde sınıflandırma eğilimidir. Önyargılı kişiler insanları siyah derili olma, katolik olma, Afrikalı olma ve benzeri gibi ortak özelliklerine dayanarak aynı grup içinde sınıflandırır ve aynı grup içerisinde sınıflandırdığı tüm bireylerin aynı özelliklere sahip olduğunu kabul ederler.

Buna bağlı olarak tüm önyargıların önemli bir ortak özelliği, önyargı nesnesi hakkında kalıp yargıların (Stereotip) oluşmasıdır.

Önyargılı beyazların zenciler hakkındaki bu tür kalıp-yargılarından biri, onların tembel, cahil, batıl inançlı ve kaygısız oldukları şeklindedir. Önyargıların bir başka özelliği de sosyal uzaklığı arttırmalarıdır. Sosyal uzaklık bir bireye A grubunun bir üyesini arkadaşlığa, oda arkadaşlığına, komşuluğa evlilik yoluyla yakın akrabalığa v.b. kabul edip etmeyeceğini sorma yoluyla ölçülebilir. Örneğin zencilere karşı aşırı önyargılı bir birey, bir zenciye bu rollerden hiçbirine kabul etmeyecektir. Fakat daha az önyargılı olan bir başka kişi bir zenciye bu rollerden bazılarını kabul edecek bazılarını etmeyecektir.

Şimdi önyargı terimi ile ilgili yargı, kalıp-yargı ayırım kavramlarına kısaca göz

atalım.

Bilindiği gibi, yargılar ve önyargılar birer değerlendirmedir. Bununla beraber, aralarında fark vardır. Yargı gerçeğe dayanır. Halbuki, önyargı, gerçek belli olmadan ortaya çıkar. Yargının içeriği nesnel olgularla uygunluk gösterir. Önyargının henüz daha nesnel olgularla uzlaştığı görülmemiştir.

Rasyonel ve bilimsel düşünen bir toplumun insan davranışı ile ilgili yaklaşımı, yargıların sayısının artmış, önyargıların sayısının ise azalmış olması biçimindedir. Aslında bütün toplumlarda çok sayıda önyargılar vardır. Çünkü insanlar; diğerlerini ve çevrelerini değerlendirirken her zaman rasyonel davranmayıp, duygu, sempati ve antipatilerinin etkisi altında düşünmektedirler. Bu nedenle, önyargılar evrensel bir olay olarak bütün dünyada sürekli olarak görülecektir.

STEREOTİPLER (Kalıp Yargılar)

Kalıp yargılar, önyargılı tutumların ve inançların bir ürünüdür.

Stereotip terimi Walter Lippmann tarafından öne sürülmüştür. O, bu kavramı rijid ve standardize olmuş bir biçimde "kafamızdaki resim" anlamında kullanmıştır.

Stereotipler (kalıp-yargılar, düşünce klişeleri, basma-kalıp fikirler), kafamızdaki tasavvurları basitleştiren bir takım zihinsel amelyelerdir.

Fichter "Stereo-tipi" tutumla önyargının bir birleşimi olarak tanımlamıştır. Örneğin, "tüm kapitalistler sömürücüdürler" Stereo-tipinde bir sınıfa karşı antipatinin yarattığı tutum, yine aynı sınıfa karşı olan önyargı ile birleşir.

Ayırım: Önyargının aksine "ayırım" terimi bir birey veya gruba karşı yapılan olumsuz veya haksız davranışlara işaret etmek için kullanılır.

ÇOCUKLARDA ÖNYARGILARI BELİRLEYEN ETKENLER

Çocuklarda önyargıları belirleyen etkenleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Aile:

Her toplumda en önemli kültürel etkiler aileden gelir. Doğumdan erinlik (buluş) dönemine kadar çocukların tutumları hemen hemen tümüyle ana-babaları tarafından şekillendirilir. Çocuk üzerinde ilk kültürel etkilerin aile ortamından geldiğine şüphe yoktur. İlkokul çocukları çeşitli konulara ilişkin tutumlarını anlatırken sık sık anne veya babalarının söylediklerinden örnekler verirler. Bu konuda Horowitz çocuklara "Size ne yapmanızı gerektiğini kim söylüyor? Anneniz hangi çocuklarla oynamanızı istiyor? şeklinde çeşitli sorular sormuştur. Araştırmacı deneklerden ilginç cevaplar almıştır. Örneğin, çocuklar, annem siyah çocuklarla oynama, onlar pistir, hastalık taşıyor, v.s. Bu araştırmanın sonuçları inanç ve tutumların geçirilmesinde ana-babanın önemli bir rol oynadığı görülmüştür.

Çocuk kültürel değerleri ve normları sosyalizasyon denilen bir süreç yoluyla kazanır. Çocuk için ilk sosyalizasyon (toplumsallaşma) kaynağı, toplumun temel davranış biçimlerini öğreten ailedir.

Önyargının aile ortamından kaynaklandığını gösteren diğer bir araştırmada Ammons (1950) tarafından yapılmıştır. Ammons 4 yaşındaki çocuklarda bile etkin önyargıların bulunduğunu saptamıştır. Araştırmacıya göre çocuk daha çok küçükken kendisinde önyargı uyandıran etkilenmelere ailesi tarafından itilmektedir.

Okul öncesi çağın başlarında bulunan çocuklarda, etnik farklılıklara karşı tepki, algı düzeyinde olup, davranışları etkilememektedir. Çocuk siyah bir bebekle beyaz bir bebek arasındaki farkı, kendi deri rengine benzeyeni ayırarak özdeş kılıyor, fakat bunlardan birini yüceltici, diğerini aşağılayıcı bir tavır takınmıyor. Beyaz çocukların kendilerini beyaz olarak belirlemeleri, zenci çocuklarının kendilerini siyah olarak belirlemelerinden daha erken yaşta ortaya çıkmaktadır.

Morland'a (1958) göre pek erken yaşlarda çocuklar insanlar arasındaki farklılıkların bilincine varabilir. Fakat bu farklılıkların bilincine varılması tek başına çocuğun önyargılı olacağını belirlemez. Ancak farklı olan kişilere karşı sosyal tutumların bilincine vardığında ve kendisine bu konuda baskı yapıldığını görünce önyargı sahibi olur.

Stevenson (1960) çocukların insanlar arasındaki farklılıkların bilincine 4 yaşından önce varamadığını öne sürmüştür. Bazı araştırmacılar çocuklarda önyargıların 3 ila 4 yaşları arasında görüldüğü kanaatinde. Halbuki çocuklarda önyargılı davranış bu yaşlardan sonra ortaya çıkar.

2- Sosyal Çevre, Akranların Etkisi ve Eğitim

Çocuklar tutumlarının oluşumunda rol oynayan tüm etkenler arasında en göze çarpıcı etkiyi yapan eğitimidir. Eğitimin tutumlar üzerindeki etkisi, ana-babaların, politik ve dinsel inançların etkisi kadar kuvvetlidir.

Çocuk büyüdükçe ana-babaların çocuk üzerindeki etkisi azalır.

Akranların tutumlar üzerindeki etkisi, çocukların ana-babadan çok akranları ve tanıdıkları ile birlikte olmaya başladıkları erginlik döneminde kendini gösterir. Akranların tutumları şekillendiren önemli bir etken olmasının nedeni, insanların sevdikleri ve kolay ilişki kurdukları kişileri "otorite" olarak görme eğiliminde olmasıdır. Pek çok ön yargı, ana-babaların, öğretmenlerin, taklitinden doğar. Zelig's (1955) in de gayet yerinde belirttiği gibi "çocuklar önyargılarını sosyal çevreden alırlar".

3- Gereksinme

Önyargılar bir kere oluştuktan sonra kolay kolay değişmezler. Gerçekten de nesnelere uzun boylu bir yaşantı olmadan yıllarca devam edebilmeleri, önyargının en önemli yanlarından biridir. Önyargılar bireyin bazı gereksinmelerine cevap verir, diğer bir anlatımla bireyin bazı güdülerini tatmin eder. Üstünlük duygusu önyargıların cevap verdikleri gereksinmelerin başında gelir. Örneğin ırkçılık bazı insanların kendilerini üstün görmelerini sağlayacak bir toplumsal ayırımı ortaya çıkarır.

Bu ayırım çerçevesinde en cahil bir beyaz bile birçok bakımlardan zencilerden üstün olduğunu düşünerek kendini üstün görme gereksinimini tatmin edebilir.

ÖĞRENME

Öğrenme süreci çocuğun hayatında önemli bir süreçtir. Diğer tutumlar gibi önyargılarda öğrenme yoluyla kazanılmıştır. Çocuklar önyargılı olarak doğmazlar.

Morlan'da göre (1958) önyargılar sosyal öğrenme sürecinin ürünüdürler. Az önce de değindiğimiz gibi, önyargıların çoğu ana-babadan öğrenilmez. Çocuğun ilişki kurduğu önyargılı kişilerden kitle iletişim araçlarından öğrenebilir. Böylece

önyargılar bir grup içi fenomeni olarak ele alınabilir. Çocuk gruba uymak için grubundaki insanların önyargılarını benimseyebilir. Önyargıların gelişmesinde taklit süreci büyük rol oynar. Landis'de (1974) önyargıların diğer inanç ve tutumlar gibi insanların karşılıklı etkileşimleri sonucu öğrenildiğini öne sürmüştür.

Önyargılar bazen bir nesne ile olan yaşantılar sonucu ortaya çıkar. Örneğin bir çocuk etnik grupla ilgili bazı tatsız olaylarla karşılaşabilir ve bu olaylar sonucunda o etnik gruba karşı önyargılar geliştirir. Hemen belirtmek gerekir ki, bazı durumlarda önyargıların nesnesiyle ilgili yaşantılar çocukta önyargıya neden olmayabilir.

KİŞİLİK VE ÖNYARGILARIN DUYGUSAL YÖNÜ VE SONUÇLARI

Adorno ve arkadaşları (1950) önyargılı kişiler, önyargılı olmayan kişilere göre daha endişeli, güvensiz ve gizli düşmanlıkla yüklüdürler. Önyargılı kişilerin değerleri, büyük bir ihtimalle, kendi öz inançlarından çok otoriter kişilerin etkisi altında şekillenmektedir.

Adorno ve arkadaşları önyargıların gelişmesinde kişiliğin önemli bir rol oynadığını öne sürmüşlerdir. Bu araştırmacıların ortaya attıkları "Otoriteriyen Kişilik" tipinin belirgin özelliklerinden biri de önyargılı olduklarıdır.

Belli bir etnik gruba dahil olduğu için hoşgörülen, itilip kakılan bir çocuğun bundan üzülmemesine, öfkelenmemesine imkân yoktur.

Kötü bir işlem karşısında doğal bir tepki olan bu tutum, birçok önyargının da tohumu olacaktır. Kendisine karşı bir önyargı geliştiğini görünce, buna karşı misilleme yapan bir kişi, bir azınlık grubu üyesi başı en çok derde giren insan olmaktadır.

İki ayrı şehirde yaşayan 150 zenci çocuğu ile görüşen Goff (1949) bir azınlık grubunun üyeleri olma nedeniyle insanların ne kadar ağır sorunlar ve duygusal güçlükler içerisinde kıvrandıklarını saptamıştır.

Çocukların karşılaştıkları güçlükler arasında, sırf ırkları farklı olduğu için, küçük görülme, diğer saldırgan ve düşmanca eylemlerle karşılaşma olguları başta gelmektedir. Şu durumu ele alalım.

Bir zenci kız çocuğu, bir mağaza sahibinin, dükkanına uğrayan her kız çocuğuna parasız olarak vereceğini ilân ettiği bir taş bebeği almak için sıraya girmiş, sabırsızlıkla beklemektedir. Sırası gelip de tezgaha yaklaştığında kendisine bebek verilemeyeceği söylenmiştir —çünkü bebekler yalnız beyaz kızlara verilmektedir—.

Goff'un araştırmasında, çocukların yarısına yakın bir kısmı kendilerini de aşağı görme, utanma, bir eziklik duyma, canı sıkılma ve benzeri tutumlardan üzüntü duyduklarını söylemişlerdir. Kaba ve aşağılayıcı saydıkları işlemler karşısında kızların oğlanlardan daha derin bir yara aldıkları, daha şiddetli tepki gösterdikleri anlaşılmıştır.

ÖNYARGILARIN TOPLUMSAL SONUÇLARI

Önyargıları besleyen diğer bir kaynak kendilerinin yarattığı toplumsal sonuçlardır. Önyargılı tutumlar çoğu kez hedef aldıkları grupların önüne bir takım toplumsal engeller koyarak, önyargılı kişilerin beklentilerine uyacak bir takım sonuç-

lar yaratırlar. Irkçılar beyazların zencilerden üstün olduklarına inanırlar. Buna inandıkları için de zencilerin yeterli düzeyde eğitim görmelerini güçleştiren bir toplumsal engel yaratırlar.

Önyargının doğurduğu sonuçlardan bir diğeri ayırma (segregation).

Önyargıların yaygın ve kuvvetli olduğu her yerde, önyargıların hedefi olan grubun okullarını, mahallelerini, işyerlerini ayırma eğilimi görülür. Bu tür uygulamalar, aslında önyargıların hem sonucu, hem de nedeni olarak görülebilir. Ayırma toplumsal engeller yaratmanın en etkili yoludur. Toplumsal engeller yarattıkları sonuçlarla önyargıları besler ve yaygınlaşmalarını kolaylaştırır. Bu nedenle, ön yargıları değiştirmeyi amaçlayan her girişim ayırmayı ortadan kaldırma çabaları ile başlamalıdır. Önyargıların hedefi olan grup üyelerinin kendilerini baskı altında tutan gruptan nefret etmeleri, bu tür yargıların doğurduğu sonuçlardan bir diğeridir.

ÖNYARGILARIN GRUPLAR ARASI TEMAS YOLUYLA DEĞİŞTİRİLMESİ

Psikologlar uzun yıllardan beri, ırksal önyargıları değiştirmenin tek yolunun gruplar arasında doğrudan temas sağlama olduğunu düşünmektedir. Ancak gruplar arası temas konusunda yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar pek tutarlı değildir. Irkları bir araya getirme konusunda yapılan çalışmalardan bazılarında beyazların önyargılarında bir azalma, diğer bazılarında ise bir artma gözlenmiştir. Zencilere ilişkin yargıları azaltabilmek için sadece zenci ve beyazları bir araya getirmenin yetmediği, bundan fazla bir takım şeylerin yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Stuart W. Cook önyargıları etkileyebilecek 5 ortamsal özellik sıralar (1969).

1- Tanışıklık Potansiyeli (Gizli Gücü):

Hepimiz belki hiçbir zaman tanımayacağımız birçok kişi ile ilişki kurarız. Postacı, sokağın karşı tarafındaki komşunuz, derste yanına oturduğunuz kişiler bazen bu kategoriye girerler. Önyargılarımızda bir azalma olabilmesi için, en azından bu insanlarla kişisel bir tanışıklığımızın olması gerekir.

2- Eşit Statüler:

Her iki grubun üyelerinin eşit statüye sahip olması azınlık grubu üyelerine karşın olumlu tutumlar gelişmesi olasılığını çok arttıracaktır.

3- Sosyal Normlar:

Ortam arkadaşça ilişkiler kurma beklentisine yol açacak şekilde düzenlenmelidir. Eğer iş temalarında olduğu gibi, sosyal ilişkiler kurulması olasılığı yoksa, tutumlarda çok az bir değişme olacaktır.

4- İşbirliğine Bağlı Ödül:

İki kişinin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı oldukları ve rekabetten çok birlikte çalıştıkları zaman ödüllendirildikleri durumlarda olumlu tutumların gelişmesi olasılığı daha fazladır.

5- Bireylerin Özellikleri:

Önyargılı beyazlar kendilerine benzer zencilerle bir araya getirildiklerinde önyargıları azalabilir.

ÖNYARGILARIN ÖLÇÜLMESİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER

- 1- Self-report: Likert tipi ölçekler.
- 2- Açık davranış gözlemi (Merhabion'nın sözel olmayan iletişim yöntemi).
- 3- Fizyolojik reaksiyonlar.
- 4- Projektif Testler.
- 5- Objektif görevlerle ilgili performanslar.

KAYNAKLAR

1. ALLPORT, G.W.: *The Nature of Prejudice*. Cambridge; Mass. Addison Weley, 1954.
2. ELIZABETH, B. HURLOCK: *Child Development*. Mc Graw-Hill Book Comp., N.Y. 1964, s. 360-363.
3. LANDIS, R. JUDSON: *Sociology: Concepts and Characteristics*, Wardsworth Pub. Comp. Inc. Calif., 1974, s. 124.
4. MORLAND, J.K.: *Racial recognition by nursery school children in Lyecheburg*. Va. Soc. Forces, 1953-37, s. 132-137.
5. HOWARD Ehrilichs: *The Social Psychology of Prejudice*, John Wiley and Sons. N.Y., 1973.
6. STEVENSON, H.W., STEVENON, N.G.: *Social interaction in a integrated nursery school*. Genet, Psychol. Monogr., 1960, 61, s. 37-75.
7. ZELIGS, R.: *Children's Concepts and Stereotypes of American, Greek, English, German and Japanese*. J. Educ. Social., 1955, s. 20-360-368.
8. CLIFFORD, T. Morgan: *Psikolojiye Giriş (Ders Kitabı)*, Çev. Hacettepe Üniv. Yayını, 1980.